

УДК 78.071.2(477)

Цитування:

Бермес І. Л. Штрихи до «портрета» М. Лисенка-диригента (на основі спогадів і листів). *Вісник Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв* : наук. журнал. 2022. № 3. С. 169–176.

Bermes I. (2022). Strokes to M. Lysenko-Conductor "Portrait" (the case study of memoirs and letters). *National Academy Of Managerial Staff Of Culture And Arts Herald: Science journal*, 3, 169–176 [in Ukrainian].

Бермес Ірина Лаврентіївна,
доктор мистецтвознавства, професор,
завідувачка кафедри методики музичного
виховання та диригування
Дрогобицького державного педагогічного
університету ім. Івана Франка
<https://orcid.org/0000-0001-5752-9878>
irunabermes@ukr.net

**ШТРИХИ ДО «ПОРТРЕТА» М. ЛИСЕНКА-ДИРИГЕНТА
(НА ОСНОВІ СПОГАДІВ І ЛИСТІВ)**

Мета статті полягає у виокремленні методичних принципів роботи М. Лисенка з хором, розкритті особливостей його диригентської практики. **Методологія дослідження** ґрунтується на поєднанні біографічного та теоретичного підходів, методі узагальнення, що в комплексі дають змогу виявити головні аспекти диригентської діяльності митця, особливості інтерпретації хорових творів, творчі методи роботи з хором. **Наукова новизна** роботи полягає в тому, що вперше розкрито питання диригентської практики М. Лисенка крізь призму спогадів сучасників, епістолярію, що сприяло виявленню глибокої зацікавленості хоровою справою, реконструюванню окремих концертних виступів диригента з хором, увиразненню методики розучування творів, їх «прочитанню» за допомогою мануальної техніки. Вперше узагальнено особливості диригентського «почерку» М. Лисенка, виявлено його зв'язок з українською національною співочою традицією. **Висновки.** Багатогранність М. Лисенка як композитора, виконавця-піаніста, диригента, педагога та музикознавця свідчить про універсальність майстра, який у різних ділянках творчої діяльності виявив себе надзвичайно органічним, оригінальним, продуктивним, із власним питомим «почерком». Диригентурою М. Лисенко займався з 19-річного віку й до кінця життя. Цей вид виконавської практики корелював з організаційною, композиторською, музично-громадською, педагогічною, симбіоз яких спрямовувався на процеси українського націєтворення. Вболіваючи за українську справу, митець засновував хорові колективи, до складу яких входили переважно аматори, популяризував українську пісню на доброму мистецькому рівні. Хоча диригентська діяльність не посідала провідне місце в житті та творчості майстра, можемо констатувати, що вона стала вагомим внеском у національний культуротворчий процес. Її окреслення дає можливість заглибитися в артистичну «майстерню» М. Лисенка, сфокусувати увагу на окремих аспектах диригування та інтерпретацій, у яких митець виступає в ролі «співавтора» (як композитор і диригент), виявляючи художній потенціал, зашифрований у хоровій партитурі.

Ключові слова: М. Лисенко, хор, диригентська діяльність, інтерпретація, спогади, листи.

Bermes Iryna, Doctor of Art Studies, Professor, Head of the Department of the Methodology of Music Education and Conducting, Drohobych Ivan Franko State Pedagogic University

Strokes to M. Lysenko-Conductor "Portrait" (the case study of memoirs and letters)

The purpose of the article is to outline the methodical principles of M. Lysenko's cooperation with a choir and to disclose his conducting practice. **The research methodology** is based on the combination of biographical and theoretical approaches and the method of generalisation. As a whole, they highlight the main aspects of the master's conducting activity, peculiarities of choral works interpretation, and creative methods of cooperation with a choir. **The novelty** of this research involves disclosing an issue about M. Lysenko's conducting activity for the first time through the prism of contemporaries' memoirs, epistolary, which helped to manifest a deep interest in choral activity, as well as, reconstructing separate conductors' concert performances with a choir and accentuating the methodology of learning compositions, their "reading" with the help of manual techniques. The peculiarities of M. Lysenko's conducting style and his connection with Ukrainian national singing tradition have been summarised here for the first time. **Conclusions.** M. Lysenko's multifaceted talent – he is known to be a composer, a pianist, a conductor, a teacher, a musicologist – testifies his versatility as a master, who seemed to be organised, original, productive and having his own unique style in different spheres of creating activity. This kind of performing method correlated with organisational, compositional, musical-public, and pedagogical practice – the symbiosis of which was focused on the process of Ukrainian nationalisation. Although conducting activity did not play an important role in his life and work, we can state that M. Lysenko's work as a conductor is a great contribution to a national culture-creating process. Its description reveals the depth of the artistic "workshop" of M. Lysenko, concentrating on separate aspects of conducting and interpretations, of which M. Lysenko is a composer and a conductor, showing his artistic potential, hidden in a choral musical score.

Key words: M. Lysenko, choir, conducting activity, interpretation, memoirs, letters.

Актуальність теми дослідження. Високий рівень професійності М. Лисенка, широта музичних зацікавлень, вболівання за долю української культури сприяли виявленню різнобічних творчих інтересів, які проявилися не тільки в компонуванні, а й у виконавській (піаністичній, диригентській), педагогічній, фольклористичній, музикознавчій, музично-громадській царинах. І всюди Микола Віталійович виявив себе справжнім професіоналом, українцем-патріотом, засновником національної композиторської школи, українського виконавського професіоналізму, українського музичного шкільництва, національного культуротворчого процесу.

Диригентська діяльність М. Лисенка, зокрема, такі її параметри, як особливості інтерпретації, диригентської техніки, художні принципи, методи репетиційної роботи з хором ще не були предметом спеціального теоретичного дослідження, хоча вона мала непересічне значення для української культури. Видається, що саме диригування як невід'ємна складова творчого життя майстра є найменш вивченою. У розкритті її «таїн» і полягає актуальність нашої статті.

Аналіз досліджень і публікацій. Окремі аспекти теми «М. Лисенко – диригент» представлені в праці Л. Архімович, М. Гордійчука («М. Лисенко. Життя і творчість»), розвідках українських музикознавців, зокрема О. Берегової («Диригентська діяльність Миколи Лисенка: естетико-світоглядні орієнтири у світлі проблеми музичної комунікації»), А. Мартинюка («Культурний універсум диригентської діяльності М. В. Лисенка»), В. Лисенка («М. В. Лисенко – хоровий диригент»), М. Лисенка (мол.) («Диригентська діяльність М. Лисенка в контексті формування національної виконавської традиції»). Увагу диригентській практиці митця присвячує О. Коменда в дисертації «Універсальна творча особистість в українській музичній культурі», окреслюючи структуру його діяльнісного універсалізму. Диригування як один із видів творчої самореалізації М. Лисенка спорадично висвітлено в публікаціях М. Грінченка, О. Фрайт і Н. Синкевич, С. Тележинського, Р. Дзундзи та ін.

Мета роботи полягає у виокремленні методичних принципів роботи М. Лисенка з хором, розкритті особливостей його диригентської техніки.

Виклад основного матеріалу. Зібрані по крихтах у спогадах сучасників, почасти в

епістолярній спадщині, факти, думки щодо диригентської практики М. Лисенка з хором є безцінною основою для виокремлення її окремих площин задля змалювання цілісного «образу» Лисенка-диригента. Фіксація живих вражень дає змогу реконструювати ті чи інші моменти репетиційного процесу з хором, концертні подорожі, диригентські «секрети» М. Лисенка, зрозуміти, наскільки переконливо були втілені його художні концепції.

В. Лисенко в статті «М. В. Лисенко – хоровий диригент» виокремлює три періоди діяльності М. Лисенка в цій царині: ранній, що включає навчання в Київському університеті (1861–1865), де відбулися перші диригентські проби, та «концертну діяльність після повернення з Лейпцизької консерваторії (1871–1874), пов'язану з Київським відділенням РМТ (“Гурток любителів співу”)». Другий період – петербурзький (1874–1876), коли було засновано український хор «при музичному відділі педагогічного музею» і проведено «Слов'янсько-етнографічні концерти». Третій – кульмінаційний (1876–1912), пов'язаний із діяльністю аматорського хору (70 чол.) і здійсненням чотирьох «хорових подорожей», причому щоразу з іншим складом [8, 13].

Перевівшись 1860 року на навчання з Харківського університету до Київського університету св. Володимира, М. Лисенко відразу поринув у музичну атмосферу студентського життя. Він залюбки слухав спів студентів «в університетській церкві, на клиросі, деяких звичайних літургійних “кантів” церковно-слов'янського складу» [15, 85]. Хоча співаки «не були згромаджені в ... постійний вивчений хор» [15, 84], М. Лисенко «поєднав ту розпорошену силу в один гурт – національний український хор – і не жалував ні часу, ні свого хисту, ні клопоту для його навчання» [15, 140]. Ці перші кроки на диригентсько-хоровій ниві засвідчили велике бажання М. Лисенка вишколити студентський колектив. Він «почав підучувати своїх товаришів-співців співати хором доладно. Спільна ретельна наука пішла добре й досягла в початку 1861 року, в січні, такого дивного skutku: український студентський хор виконав під орудою М. Лисенка перший український концерт, зложений виключно з українських пісень!» [15, 85]. З ініціативи М. Лисенка зібрані на концерті кошти були передані «незаможним студентам». Згодом, за О. Пчілкою, хор «побільшав і зміцнів», почав активно концертувати. Його виступи проходили «то в Біржовій залі, то в залі “Благодійного зібрання”, то навіть у великому оперному театрі» [15, 89]. Цьому хорові

М. Лисенко «віддавав ще наймолодшу силу свою, порив юнацького віку свого», маючи «велику прихильність до народної творчості», розуміючи «артистичну вартість української пісні» [15, 139].

У 60-х роках у Києві набули популярності літературно-музичні вечори, до програм яких вельми часто долучався хор М. Лисенка. Колектив, зокрема, озвучив «пісні, що ввійшли потім у перші друковані Лисенкові збірники українських народних пісень, з них найбільш улюблена була тоді “Ой пушу я кониченька в саду”» [15, 90].

Студентський хор під орудою М. Лисенка брав активну участь у музичному житті Києва, передусім у тих заходах, які підносили національну свідомість українців. Так, покликаючись на О. Пчілку, 26 лютого 1864 року відбувся Шевченківський концерт, у програмі якого зазначалося, що «хором і оркестрою буде диригувати Микола Віталійович Лисенко» [15, 98]. А отримати дозвіл на проведення такого концерту було непросто через утиски всього українського, передусім мови. Про це згадував Є. Кротевич: «Траплялося іноді, що... серед нас, молоді, пролетить радісна звістка: Микола Віталійович з Михайлом Петровичем (Старицьким – *І. Б.*) таки добилися дозволу на відзначення того дня (смерті Т. Шевченка – *І. Б.*), і то не в просторому Колонному залі теперішньої філармонії, а в приміщенні Літературно-артистичного товариства» [6, 551–552].

Неординарний талант М. Лисенка захоплював учасників студентського хорового колективу, особливо ставлення диригента до народної пісні. Так, Д. Ревуцький стверджував: «Він (М. Лисенко – *І. Б.*) весь горів палкою любов'ю до творчості народу, до тієї могутньої краси, що в різноманітних образах виступала там» [16, 531]. Про захоплення М. Лисенка українськими піснями ділилася також О. Пчілка: «Товариші-студенти були з різних околиць українських, правобережних і лівобережних, і, коли усвідомила молодеча думка любов до свого рідного, співали багато своїх місцевих пісень. М. Лисенко чарувався тим багатством, різноманітністю мелодій українських» [15, 84].

Під час навчання в Петербурзькій консерваторії М. Лисенко мріяв про популяризацію українського хорового «продукту» серед мешканців північної столиці. З цією метою він заснував невеликий хор, що «підобрався проміж учнями ... консерваторії» [15, 118]. Колектив виступав у «Соляному містечку», Художньому клубі. Було

підготовлено «серію українських концертів» [3, 228]. У часописі «Голос» було вміщено відгук про один із виступів хору: «За проханням публіки в неділю, ... після лекції ..., співав хор п. Лисенка. ... злагоджена хорова пісня ... справила на публіку чарівне враження. Зачарування було суцільне ... музичній обдарованості українців» [4, 45].

За О. Діаніним, «навколо Лисенка групувалася переважно українська молодь, яка давала йому насолоду, виконуючи пісні свого рідного краю» [2, 278].

1875 року М. Лисенко влаштував у Петербурзі Шевченківський вечір, на якому, за О. Коннор-Вілінською, «майже усі номери ... співу були М. В. Лисенка» [12, 187].

У лютому того самого року М. Лисенко підготував із хором низку благодійних концертів «на користь неімущих студентів Імператорської медико-хірургічної академії». До його програм увійшли українські народні пісні, які опрацював керівник колективу: «Ой пушу я кониченька», «Гей, не дивуйте, добрії люди», «Не топила, не варила».

М. Лисенко був ініціатором проведення українських вечорів, просвітницьке значення яких у петербурзькому російськомовному середовищі важко переоцінити. Так, у березні 1875 року український вечір відбувся в залі «Благородного зібрання». Відгук про цю подію було опубліковано в часописі «Петербургский листок». Програму виконували бандурист О. Вересай і хор, до складу якого ввійшло «25 молодих любителів, під керуванням п. Лисенка, які з натхненням і дивовижною злагоженістю виконали кілька українських пісень» [4, 45]. «Цікава програма концерту зібрала силу-силенну народу... Концерт ... пройшов з небувалим успіхом», – згадував О. Сластін [19, 258]. Виступи хору викликали захоплення в слухачів, серед яких були й українці: «... чимало українських душ втішили ті концерти» [15, 118].

О. Пчілка згадувала, що М. Лисенко мав на меті «знайомити петербуржців та своїх земляків ... з українськими музичними творами». Йшлося не тільки про українські народні пісні, які опрацював М. Лисенко, а і його хори з опер: «... співано під керуванням Миколи Віталійовича колядки й інші зразки з “Різдвяної ночі”» [15, 118].

У Петербурзі М. Лисенко задумав «дати ряд українських і західнослов'янських концертів» з організованим ним хором, до складу якого увійшли «земляки, студенти, дрібні чиновники, закинуті на північ» [10, 98]. Було підготовлено десять «Слов'янсько-

етнографічних концертів», на яких звучали українські, болгарські, сербські, чеські, моравські, польські пісні в опрацюванні М. Лисенка. У програмах за участі хору та кобзаря О. Вересая перевагу надавали «українським пісням і музиці», – наголошував О. Сластіон [19, 255]. «Микола Віталійович положив на них дійсно дуже велику працю і наслідками її ... був задоволений» [19, 257].

Найбільш плідним у діяльності М. Лисенка-диригента був третій період, коли митець набув достатнього практичного досвіду, виробив певні методи роботи з хором. Утім це були непрості часи дії Валуєвського указу, антиукраїнської політики російського царату, коли популяризувати український репертуар було не тільки вкрай важко, а й небезпечно. Все ж М. Лисенко не втомлювався засновувати хорові колективи, вводити до їхнього репертуару українські пісні в найкращій інтерпретації. Так, Г. Курковський наводить приклад концерту хору М. Лисенка, що відбувся 1882 року, відгук про який було опубліковано в часописі «Труд»: «програма концерту була складена дуже цікаво... Виконання ... було чудовим... Мистецтво Лисенка як вчителя хору дуже велике» [7, 117].

Найбільший хор, який заснував М. Лисенко, складався із «числа студентів, курсисток, семінаристів і “вільної молоді”, ... що налічував 70 чоловік» [8, 13]. Його «учасники й учасниці... були свідомі українці й українки» [15, 141]. Із цим хором М. Лисенко вистудював кантату «Іван Гус», що була виконана на ювілейному вечорі М. Старицького. Репертуар містив твори М. Лисенка на слова Т. Шевченка, хори з кантат, західноєвропейську хорову літературу. На пробах хору диригент наголошував: «Треба, щоб народна душа сама співала своєю мовою, своїми стражданнями й надіями, а ми, співаки, були б тільки її вустами» [10, 154].

Утім диригент мав своєю метою запізнати слухачів «з репертуаром народних пісень тільки українських» [15, 143], «проїхати з своїм хором геть по Україні, по можливості в більшому числі міст, більших і менших. Для цього ... треба ще потурбуватись посилити хор, побільшити число учасників його, додати й солістів, підготуватися ще; хотілося, щоб хор показався краще і з окольного боку – в гарнім козацькім убранні» [15, 142]. Про це М. Лисенко писав також у листі до співачки М. Муромцевої: «Задумав я зібрати великий платний мішаний хор і взятися за концертну з ним подорож. ... У мене є великі номери хорові з оркестром, врешті, із моїх опер багато номерів

можу виконувати. ... програми можуть бути солідні» [9, 188]. Звісно, провадити такий хор, організувати концерти у «великих губернських містах на Україні і в багатьох маленьких, повітових» [15, 143] було непросто, бо для цього, на думку О. Пчілки, «мало бути артистом, знавцем свого артистичного діла, тямущим керівником хору – треба мати ще й кебету антрепренера, людини практичної, спритної» [16, 143–144]. Успішні виступи хору радували М. Лисенка, але не приносили матеріальної сатисфакції, оскільки диригент «антрепренерського» таланту не посідав» [15, 144].

З 1892 по 1902 роки М. Лисенко здійснив чотири «хорові подорожі» (1893, 1897, 1899, 1902). Так, 1893 року хор побував із концертами на Київщині, Катеринославщині, Волині, Полтавщині. М. Лисенкові допомагали К. Стеценко, Я. Яциневич, О. Кошиць. Організуючи «хорові подорожі» аматорських хорових колективів різних типів, М. Лисенко «активно популяризує зібраний фольклорний матеріал, розкриває перед слухачами художні багатства народної пісні, прищеплює любов до неї» [4, 49]. Про першу «хорову мандрівку», що включала 9 концертів у містах Чернігів, Ніжин, Полтава, Єлисаветград, М. Лисенко ділився в листі до В. Шухевича: «Пісня українська у такому розквіті, розвою і художньому виконанні велике враження чинить» [9, 214]. Два виступи хору в Полтаві П. Мирний окреслював «справжнім святом», оскільки «такого артистичного виразу народного співу ... не часто доводиться чути. Один тільки д. Лисенко все те може зробити, ... бо ніхто так глибоко не збагнув народну душу у його співу, ніхто так не пройнявся тим співом, як він» [11, 283]. І далі письменник продовжував: «Треба чути його, треба знати, як він виливає кожну пісню, де її протягає, де покоротшує; де в усю силу пускає голоси, а де так задержує, що їх ледве чутно, немов з-під води виринають» [11, 282]. У концертних програмах невеликого хору, укомплектованого «молодими та до ладу підібраними голосами» «найбільше... уразили хорові протяжні: “Колядки” (д. Лисенка), “Ой нема, нема, ні вітру, ні хвилі” (д. Лисенка) та “Закувала та сива зозуля” (д. Ніщинського)» [11, 283].

Учасник Лисенківського хору М. Павловський, згадуючи про другу «подорож» хору (Золотоноша, Лубни, Прилуки, Бердичів, Житомир, Умань, Козятин, Біла Церква, Сміла, Черкаси), наголошував, що «репертуару мандрівних концертів вистачало на три – чотири програми». А «при виконанні

таких складних творів, як “Ой нема, нема ні вітру, ні хвилі” або “Кругом неправда і неволя” (“Іван Гус”) хористи ставали навколо рояля, а Лисенко сам акомпанував і водночас подавав нам знаки очима» [13, 514; 13, 515].

Про завершальну, найбільш вдалу поїздку мандрівного хору (1902, Лубни, Ромни, Лохвицю, Гадяч, Полтаву, Ромодан, Миргород, Хорол, Кременчук, Катеринослав, Павлоград, Лозову, Черкаси, Смілу, Корсунь та Бердичів) О. Сластіон ділився: М. Лисенко «поїхав по Україні з своїм добре вишколеним чоловічим хором, що складався з 36 душ хористів, та з двома солістами» [19, 261]. По дорозі до Полтави хор виступив у Миргороді, у скляній залі художньої промислової школи. «... обиватель валом повалив слухати ніколи ще до того не чувані у Миргороді “концерти”» [19, 261]. Повертаючись з турне до Києва, хор знову завітав із концертом до Миргорода. «... співи хору й солістів були ... чудові» [19, 268]. Крім того, «хор Миколи Віталійовича співав обідню у Воскресенській церкві» [19, 268].

Концерти хору мали великий успіх. О. Пчілка писала, що «люди з “провінції” ... пам’ятають до сеї пори, яке враження робив у них приїзд українського хору Лисенкового» [15, 145]. Надаючи важливого значення діяльності хору, письменниця визнавала: «Так, значне то явище було в нашому житті..., – концерти Лисенкового українського хору» [15, 146]. «Пропаганда оригінальних творів, народних пісень була далеко не єдиною метою хорових подорожей», – наголошував О. Лисенко [10, 157]. У листі до О. Куліш (Ганни Барвінок) 1899 року М. Лисенко писав, що концертами українського хору у Полтавщині та Київщині «будив заспаних земляків піснями» [9, 309].

Роздумуючи про хорові подорожі по Україні, М. Лисенко ділився з сином Остапом: «... щось спільне між нашою справою і працею хлібороба. Тільки той спочатку сіє і потім жне, збирає, а ми спочатку по зернині збираємо пісню до пісні, а вже потому хор наш сіє-розсіває ті зерна по всій Україні. Ось так і віддаємо народові взятє у нього, тільки вже в оправі» [10, 157].

Оскільки хорові мандрівки були збитковими, М. Лисенко вирішив не розпускати хор, а виступати з ним у Києві, компонувати для нього. Озвучувалися кантати «Б’ють пороги», «Іван Гус», «Радуйся, ниво непопалая», так само «чужі класичні твори, тільки завжди текст їх виконувано мовою українською» [15, 147].

М. Павловський згадував, що 1903 року М. Лисенко «з хором і оркестром виїздив до Полтави на відкриття пам’ятника І. П. Котляревському. На цьому торжестві виконувалася його ... кантата “На вічну пам’ять Котляревському” для хору, солістів і оркестру» [13, 518]. О. Пчілка у своїх спогадах подає дещо іншу інформацію: «В Полтаві здавен був хороший хор з учнів духовної семінарії та опрічних охочих з хорошими голосами; той хор і розучив кантату до свята; М. Лисенко мав його наставити по-своєму, приїхавши зачасу. Кантату прийнято дуже добре» [15, 152].

Діяв хор і при Музично-драматичній школі. Покликаючись на О. Кошиця, співанки під орудою М. Лисенка «не для одного мене ... були справжньою лекцією розуміння музики». З цим хором «улаштовувались пишні шевченківські свята, розучувались його “Великі веснянки”» [5, 488].

Крім стаціонарних, М. Лисенко любив організувати і «стихійні» хори, передусім під час домашніх концертів, які відбувалися в помешканні композитора. Про це згадував В. Пухальський: М. Лисенко «часто збирав у себе студентську молодь, учнів музичного училища ... аматорів музики, що утворили чудовий хор. ... В цій квартирі (на Хрещатику в домі Мезера – І. Б.) відбувались систематичні співки, причому Микола Віталійович як ідеальний хормейстер працював з своїм хором дуже сумлінно, приділяючи багато уваги кожному учасникові окремо» [14, 282].

За М. Тележинським, «на старості своїх літ Микола Віталієвич не любив провадити з хором співанки, а все доручав Ол[ександру] Ан[тоновичу] Кошицю, або комусь іншому. Сам сидів у куточку й з замилюванням слухав, схрестивши руки на грудях, як семінарські піднебесні тенори “заливалися солов’ями” або підземні баци “рили” землю. Любив він семінарську молодь за її співучість» [20, 690]. І в цьому також проявлялася велика любов майстра до хорового співу.

Спробуємо виокремити методи роботи М. Лисенка з хором, покликаючись на спогади його сучасників і сина. Так, О. Лисенко наголосив на вимогах, які висував батько співакам, готуючи їх до концертів по Україні: «Мало співати гарно; потрібно кожному спіймати думку голосом, проникнутись, зажити настроєм пісні. Не треба ні прикрас, ні викрутасів. Треба, щоб народна душа сама співала своєю мовою, своїми стражданнями й надіями, а ми, співаки, були б тільки її вустами» [10, 154].

С. Тобілевич згадувала, що М. Лисенко, «приступаючи до репетиції якого нового хорового номера, мав звичай перше програвати його» [22, 383].

Відтак, за М. Ростовською-Ковалевською, диригент апелював до художнього образу твору: «У процесі роботи Микола Віталійович приділяв багато уваги розумінню нами тексту пісні. Він сам читав пісню, пояснював її характер, звертав ... увагу на образи, красу слова. Потім програвав мелодію з акомпанементом, розповідав про співвідношення між словом і звуком і, нарешті, голосом демонстрував пісню» [18, 565]. Далі учасниця хору продовжувала: «На початку розучування Микола Віталійович вимагав, щоб ми співали напівголосно, уважно прислухаючись до мелодії. ... Коли окремі партії були вивчені, починалися репетиції зведеного хору» [18, 565]. Такий самий підхід окреслювала й С. Тобілевич, співачка хорів М. Лисенка (театрального і хору студентів та курсисток – І. Б.): «Починаючи вчити ... пісню, Микола Віталійович знайомив учасників хору зі словами і з тими думками, які в ній висловлювались. Говорив про значення пісні в житті українського народу. ... Репетируючи з хором, Микола Віталійович сідав за рояль і кілька разів програвав мелодію, перший раз у досить примітивному звучанні, а потім повнозвучно і навіть з варіаціями. Далі йшла робота зі співаками ... по партіях, а потім – зведення партій. Коли мелодія пісні була добре засвоєна., починалася найтрудніша для нас робота над виробленням нюансів. При цьому Микола Віталійович пояснював нам, як треба брати ту чи іншу ноту голосом, як дихати» [21, 401–402].

Про ретельність і вимогливість диригента в роботі зі співаками підкреслювала О. Пчілка: «М. Лисенко витрачав багато часу й сили на навчання хористів. ... До того ж треба додати, що М. Лисенко бував доволі суворий і вибагливий учитель: всяке недотримання того, що він вимагав од співців, гнівило, дратувало його» [15, 140]. Ба більше, за Є. Кротевичем, «і в стосунках з учасниками хору, в оцінці кожного з них Лисенко великого значення надавав тому, як ставився до пісні той чи інший хорист» [6, 555–556].

М. Лисенка-хормейстера схарактеризував М. Павловський: «Микола Віталійович був дуже вимогливий, велику увагу він звертав на чіткість виконання, дикцію, дотримання всіх позначень. Особливого значення надавав ... емоціональній виразності виконання» [13, 513].

Митець «вмів видобувати з ... хору ... чудові співучі інтонації» [16, 528].

О. Кошиць вирізняв такі методи роботи майстра з хором: «Цікаво було дуже на співанках спостерігати Миколу Віталійовича, як він пояснював музичні твори: двома – трьома словами він умів яскраво виявити саму суть чи то фрази, чи то всього твору. Варто було бачити, як після якої-небудь його уваги оживала музична картина і як зразу хор давав такі риси в музичному малюнку, яких не можна було б добитися довгими годинами роботи» [5, 487–488]. Суголосною була думка Д. Ревуцького: «Він мав надзвичайний хист розтлумачити річ, призначену до виконання, захопити виконавців нею, розкрити її художній ... зміст. Він умів ухопити художній образ, зробити його реальним і, що найважливіше, умів одному йому присутніми тонкими засобами заставити і хор подати цей образ слухачеві» [16, 531]. І це при тому, що «при виконанні яких би то не було творів – чи народних, чи власних Лисенка – досягалася тільки художня сторона, за ефектами Лисенко ніколи не ганявся», стверджував помічник Миколи Віталійовича Я. Гулак-Артемівський [1, 509].

Одним з найбільш важливих виконавських принципів Лисенка-диригента була детальна продуманість інтерпретації, що була результатом кропіткої підготовчої роботи з музичним і поетичним текстами.

У виконанні Лисенко-диригент завжди прагнув досягнути звукового балансу співочих голосів, логічності форми в розгортанні музичного матеріалу, узгодженості всіх елементів хорового звучання.

Що ж до мануальної техніки М. Лисенка, імовірно, у митця виробився свій «словник» жестів, за допомогою яких він спілкувався з хором, передаючи найтонші нюанси інтерпретаційної моделі того чи іншого твору. Тож можемо припустити, що Лисенківський жест був яскравим вираженням його «душі» та творчої індивідуальності. За М. Рильським, у диригентському стилі М. Лисенка вражало «якесь дивне і прегарне поєднання в тій манері елегантності, простоти і стриманості» [17, 656]. Так само митець мусив володіти специфічною диригентською особливістю, котру можемо визначити як харизму, тобто сукупність особистісних рис, сили волі й здатності диригента повести за собою хор. М. Лисенку вдавалося оволодіти увагою слухачів, залучати їх до процесу «творення» художнього образу через глибоке проникнення в задум композитора. Завдяки оригінальному

«прочитанню» передусім власних авторських композицій, хори М. Лисенка досягали майстерного звучання (незважаючи на те, що до їх складу входили здебільшого аматори), котре вирізнялося переконливою художньою образністю та емоційністю. Мануальну техніку М. Лисенка можна схарактеризувати як вияв артистизму митця, у якому органічно переплелися стриманість і шляхетність манери, відточеність та вивіреність жесту, сила темпераменту й романтична проникливість.

Хор М. Лисенка не мислиться поза національною співочою традицією, котра завжди й у всьому асоціювалася зі знаковим началом – ментальністю українців. Укорінившись глибоко у свідомості народу, ментальність виражала характер його світовідчуття, ставлення до життя тощо. І все це втілювалося в співі керованих М. Лисенком хорових колективів.

Основним творчим принципом М. Лисенка-диригента була відданість національному «музичному корінню», чітке розуміння того, що його художньою місією є збереження українських хорових традицій, багатой пісенної спадщини народу.

Диригентська практика митця виявляє чіткі ознаки просвітництва, котре було для М. Лисенка духовною потребою і моральним обов'язком та яке він усвідомлював як відповідальне доручення. Лисенко-диригент спрямовував свої зусилля на досягнення таких творчих і просвітницьких завдань:

1. Введення до концертної практики взірців українського та слов'янського пісенного репертуару як дієвого чинника національної своєрідності того чи іншого етносу.

2. Популяризація головно творів українських композиторів, зокрема власних обробок народних пісень та оригінальних творів задля усвідомлення значущості національної музичної культури.

3. Намагання глибоко осмислити та переконливо «передати» художній образ твору з метою залучення до хорового музикування широких верств українців і їх культурного піднесення.

Висновки. Багатогранність М. Лисенка – композитора, виконавця-піаніста, диригента, педагога, музикознавця – свідчить про універсальність майстра, який у різних ділянках творчої діяльності виявив себе надзвичайно органічним, оригінальним, продуктивним, із власним питомим «почерком». Диригентурою М. Лисенко займався з 19-річного віку й до кінця життя. Цей вид виконавської практики корелював із

організаційною, композиторською, музично-громадською, педагогічною, симбіоз яких був спрямований на процеси українського націєтворення. Вболіваючи за українську справу, митець засновував хорові колективи, до складу яких входили здебільшого аматори, популяризував українську пісню на доброму мистецькому рівні. Хоча диригентська діяльність не посідала провідне місце в житті й творчості майстра, можемо констатувати, що вона є вагомим внеском у національний культуротворчий процес. Її окреслення дає можливість заглибитися в артистичну «майстерню» М. Лисенка, сфокусувати увагу на окремих аспектах диригування та інтерпретацій, у яких митець виступає в ролі «співавтора» (як композитор і диригент), виявляючи художній потенціал, зашифрований у хоровій партитурі.

Література

1. Гулак-Артемівський Я. У хорі М. В. Лисенка. *М. В. Лисенко у спогадах сучасників* / упоряд. О. Лисенко. Київ : Музична Україна, 1968. С. 498–510.
2. Діанін О. Пам'яті М. В. Лисенка. *М. В. Лисенко у спогадах сучасників* / упоряд. О. Лисенко. Київ : Музична Україна, 1968. С. 277–278.
3. Кобилянський Л. Спомини про М. В. Лисенка. *М. В. Лисенко у спогадах сучасників* / упоряд. О. Лисенко. Київ : Музична Україна, 1968. С. 209–229.
4. Коляда І., Коляда Ю., Вергун С. Микола Лисенко. Харків : Фоліо, 2015. 125 с.
5. Кошиць О. Спогади про Миколу Віталійовича Лисенка. *М. В. Лисенко у спогадах сучасників* / упоряд. О. Лисенко. Київ : Музична Україна, 1968. С. 467–497.
6. Кротевич Є. Микола Віталійович Лисенко. *М. В. Лисенко у спогадах сучасників* / упоряд. О. Лисенко. Київ : Музична Україна, 1968. С. 551–559.
7. Курковський Г. Микола Віталійович Лисенко – піаніст-виконавець. Київ : Музична Україна, 1973. 152 с.
8. Лисенко В. М. В. Лисенко – хоровий диригент. *Музика*. 1980. №1. С. 13–14.
9. Лисенко М. В. Листи / упоряд. О. Лисенко. Київ : Мистецтво, 1964. 582 с.
10. Лисенко О. М. В. Лисенко. Спогади сина. Київ : Мистецтво, 1966. Вид. 4-е. 386 с.
11. Мирний П. Полтава. Зібрання творів : у 7 т. Київ : Наукова думка, 1971. Т. 7. С. 280–284.
12. О'Коннор-Вілінська В. Спогади про М. В. Лисенка (1842–1912 рр.). *М. В. Лисенко у спогадах сучасників* / упоряд. О. Лисенко. Київ : Музична Україна, 1968. С. 183–190.
13. Павловський М. Хорові подорожі Лисенка. *М. В. Лисенко у спогадах сучасників* / упоряд. О. Лисенко. Київ : Музична Україна, 1968. С. 511–521.

14. Пухальський В. Микола Віталійович Лисенко. *М. В. Лисенко у спогадах сучасників* / Упоряд. О. Лисенко. Київ : Музична Україна, 1968. С. 279–284.

15. Пчілка О. Микола Лисенко (спогади й думки). *М. В. Лисенко у спогадах сучасників* / упоряд. О. Лисенко. Київ : Музична Україна, 1968. С. 63–182.

16. Ревуцький Д. М. В. Лисенко – хоровий диригент. *М. В. Лисенко у спогадах сучасників* / упоряд. О. Лисенко. Київ : Музична Україна, 1968. С. 528–541.

17. Рильський М. Лисенко (Клаптики споминів). *М. В. Лисенко у спогадах сучасників* / упоряд. О. Лисенко. Київ : Музична Україна, 1968. С. 654–660.

18. Ростовська-Ковалевська М. Мій перший учитель. *М. В. Лисенко у спогадах сучасників* / упоряд. О. Лисенко. Київ : Музична Україна, 1968. С. 563–567.

19. Сластіон О. Микола Віталійович Лисенко (спогади). *М. В. Лисенко у спогадах сучасників* / упоряд. О. Лисенко. Київ : Музична Україна, 1968. С. 249–276.

20. Тележинський М. Микола Лисенко (у 25-ті роковини смерті). *Церква і нарід* (двотижневик, присвячений церковним і церковно-громадським справам). Кременець, 1937. Ч. 20. Рік 3. С. 687–691.

21. Тобілевич С. Нові люди – нове життя. *М. В. Лисенко у спогадах сучасників* / упоряд. О. Лисенко. Київ : Музична Україна, 1968. С. 386–420.

22. Тобілевич С. Світлої пам'яті незабутнього Миколи Лисенка. *М. В. Лисенко у спогадах сучасників* / упоряд. О. Лисенко. Київ : Музична Україна, 1968. С. 381–385.

References

1. Gulak-Artemovsky, J. (1968). In the choir of M. V. Lysenko. *M. V. Lysenko u spohadakh suchasnykiv*. Kyiv: Muzychna Ukraina, 498–510 [in Ukrainian].

2. Dianin, O. (1968). In memory of M. V. Lysenko. *M. V. Lysenko u spohadakh suchasnykiv*. Kyiv: Muzychna Ukraina, 277–278 [in Ukrainian].

3. Kobylyansky, L. (1968). Memories of M. V. Lysenko. *M. V. Lysenko u spohadakh suchasnykiv*. Kyiv: Muzychna Ukraina, 209–229 [in Ukrainian].

4. Kolyada, I., Kolyada, Yu., Vergun, S. (2015). *Mykola Lysenko*. Kharkiv: Folio [in Ukrainian].

5. Koshyts, O. (1968). Memoirs of Mykola Lysenko. *M. V. Lysenko u spohadakh suchasnykiv*. Kyiv: Muzychna Ukraina, 467–497 [in Ukrainian].

6. Krotevich, E. (1968). Mykola Vitaliyovych Lysenko. *M. V. Lysenko u spohadakh suchasnykiv*. Kyiv: Muzychna Ukraina, 551–559 [in Ukrainian].

7. Kurkovsky, G. Mykola Vitaliyovych Lysenko – pianist-performer. Kyiv: Muzychna Ukraina [in Ukrainian].

8. Lysenko, V. (1980). M. Lysenko – choral conductor. *Muzyka*, 1, 13–14 [in Ukrainian].

9. Lysenko, M. V. (1964). *Leaves*. Kyiv: Mystetstvo [in Ukrainian].

10. Lysenko, O. (1966). M. V. Lysenko. Remember your son. Kyiv: Mystetstvo [in Ukrainian].

11. Myrnyi, P. (1971). *Poltava*. Kyiv: Naukova dumka. T. 7 [in Ukrainian].

12. O'Connor-Vilinska, V. (1968). Memoirs of M. V. Lysenko (1842–1912). *M. V. Lysenko u spohadakh suchasnykiv*. Kyiv : Muzychna Ukraina, 183–190 [in Ukrainian].

13. Pavlovsky, M. (1968). Lysenko's choral travels. *M. V. Lysenko u spohadakh suchasnykiv*. Kyiv: Muzychna Ukraina, 511–521 [in Ukrainian].

14. Puhalsky, V. (1968). Mykola Vitaliyovych Lysenko. *M. V. Lysenko u spohadakh suchasnykiv*. Kyiv: Muzychna Ukraina, 279–284 [in Ukrainian].

15. Pchilka, O. (1968). Mykola Lysenko (Memories and thoughts). *M. V. Lysenko u spohadakh suchasnykiv*. Kyiv: Muzychna Ukraina, 63–182 [in Ukrainian].

16. Revutsky, D. (1968). M. Lysenko – choral conductor. *M. V. Lysenko u spohadakh suchasnykiv*. Kyiv: Muzychna Ukraina, 528–541 [in Ukrainian].

17. Rytsky, M. (1968). Lysenko (Pieces of memories). *M. V. Lysenko u spohadakh suchasnykiv*. Kyiv: Muzychna Ukraina, 654–660 [in Ukrainian].

18. Rostovska-Kovalevska, M. (1968). My first teacher. *M. V. Lysenko u spohadakh suchasnykiv*. Kyiv: Muzychna Ukraina, 563–567 [in Ukrainian].

19. Slastion, O. (1968). Mykola Vitaliyovych Lysenko (Memoirs). *M. V. Lysenko u spohadakh suchasnykiv*. Kyiv: Muzychna Ukraina, 249–276 [in Ukrainian].

20. Telezhinsky, M. (1937). Mykola Lysenko (on the 25th anniversary of his death). *Tserkva i narid* (dvotyzhnevyyk, prysviachenyi tserkovnym i tserkovno-hromadskym spravam). Kremenets, 20, 687–691 [in Ukrainian].

21. Tobilevich, S. (1968). New people – a new life. *M. V. Lysenko u spohadakh suchasnykiv*. Kyiv: Muzychna Ukraina, 386–420 [in Ukrainian].

22. Tobilevich, S. (1968). Bright memory of the unforgettable Mykola Lysenko. *M. V. Lysenko u spohadakh suchasnykiv*. Kyiv: Muzychna Ukraina, 381–385 [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 17.05.2022

Отримано після доопрацювання 20.06.2022

Прийнято до друку 29.06.2022